

УДК 336.221.24+347.734.5

Молодико К. Ю.

ПОДАТКОВІ ПІЛЬГИ ЯК ЗАСІБ ДЕРЖАВНОГО ВПЛИВУ НА РОЗВИТОК КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ

У статті проаналізовано положення нового Податкового кодексу України щодо оподаткування діяльності комерційних банків, запропоновано зміни до цього Кодексу, необхідні для забезпечення розвитку комерційних банків у напрямку, що є корисним для суспільства.

Ключові слова: комерційні банки, податкова пільга, податок на прибуток підприємств, податок на додану вартість, публічний інтерес.

Не можна зменшувати значення чіткості та конкретності положень нормативних актів щодо оподаткування, що має на меті створювати у банків відчуття впевненості у правомірності власної поведінки, її передбачуваності у податкових аспектах. Однак конструювання конкретних норм у цій царині, особливо щодо податкових пільг, можливе лише після визначення загальної концепції щодо такого: якими ми бачимо завдання комерційних банків в економіці

на цьому етапі розвитку вітчизняного суспільства?

Автор має на меті, використовуючи теоретичні доробки з оподаткування комерційних банків таких учених, як Л. І. Гончаренко, І. М. Бобкова, В. В. Валюк, Т. В. Новіцька, М. Л. Бутильков, В. С. Петросова, В. О. Биков, В. Н. Магомедов, О. І. Борисов розробити пропозиції щодо концептуальних питань нормативно-правового врегулювання оподаткування комерційних банків.

1. Спеціальні податки на банківську діяльність

Відомий російський науковець Л. І. Гончаренко в своїй докторській дисертації з банківського оподаткування висловила негативне ставлення до таких податків, оскільки вони суперечать принципам нейтральності податкової системи і гармонізації податкових систем як фактора конкурентоспроможності країн [1, с. 86].

Проте аналіз переліку видів податків та зборів, які містяться у статті 9 нового Податкового кодексу України (далі – ПК), свідчить, що податки (збори), прив'язані до певного конкретного виду підприємницької діяльності, не є чимось незвичайним. Як приклади можна навести рентну плату за транспортування нафти і нафтопродуктів магістральними нафтопроводами та нафтопродуктопроводами, транзитне транспортування трубопроводами природного газу та аміаку територією України; рентну плату за нафту, природний газ і газовий конденсат, що видобуваються в Україні; збір за провадження деяких видів підприємницької діяльності тощо.

Що ж до питань міжнародної гармонізації, то у світі триває достатньо жваве обговорення проекту так званого податку Тобіна, який може стати податком з фінансових установ на фінансові трансакції. Хоча складно передбачити, чи буде його запроваджено, зауважимо, що дискусія щодо нього відбувається у площині економічної доцільності, а не права.

В Україні до останнього часу існував збір з купівлі іноземної валюти (спочатку готівкової, потім навпаки – безготівкової). Він був невід'ємно прив'язаний до банківської діяльності, адже конвертація валют здійснюється в Україні лише банками чи їхніми агентами. Хоча цей збір нещодавно скасований, це аж ніяк не свідчить про неможливість існування окремих специфічних податків, зборів, прив'язаних саме до банківської діяльності. З іншого боку, багато цілей оподаткування можна вирішувати і в межах чинної системи податків і зборів, що буде показано нижче.

2. Податок на прибуток підприємств

Зміст статті 151 ПК свідчить про те, що прибуток усіх підприємств, крім (частково) страховиків та нерезидентів, оподатковується за єдиною ставкою. Ключова пільга саме комерційних банків з цього виду податку полягає, як і за раніше чинним законодавством, у можливості частково віднести на валові витрати збитки від деяких операцій через формування страхового резерву (пп. 159.2.2 ПК).

З таким правовим регулюванням повністю погодитися не можна, оскільки у ПК не розріз-

нено суспільно корисної діяльності банків (з кредитування купівлі житла, оновлення підприємствами основних фондів) з іншою – хоч і законною, але суспільно некорисною чи принаймні нейтральною (наприклад, з валютних спекуляцій чи кредитування інсайдерів банку). Адже регуляторна роль податку на прибуток полягає і в маневруванні пільгами з нього [2, с. 85].

Зокрема, держава з економічних причин не в змозі сама виконати конституційний обов'язок із забезпечення громадян житлом, і значною мірою перекладає його на комерційні банки. Запропоновані же державою методи сприяння виконанню банками цього завдання мають емісійний чи квазі-емісійний характер (часткова компенсація відсоткової ставки державою, рефінансування, у тому числі через викуп іпотечних цінних паперів спеціалізованою державною установою тощо). При цьому, як відомо, навіть і ці зобов'язання держава не спроможна надійно і своєчасно виконувати. Молоді родини мають спочатку повністю самі розраховуватися з банком (сплатити йому повну відсоткову ставку), а потім держава, нерідко з довільними і значними затримками, надає компенсацію частини відсоткової ставки. Звичайно, така компенсація набагато краще, ніж нічого, але молоді родини не мають жодних гарантій стабільності та передбачуваності їхнього правового стану. Крім того, держава компенсує лише облікову ставку НБУ, яка постійно змінюється, у тому числі у бік зменшення, що не має наслідком зменшення відсоткової ставки за кредитами. У разі подальшої стабілізації економічної ситуації в державі облікова ставка НБУ, а відповідно, і розмір компенсації, безсумнівно, знизуватимуться й надалі.

Те саме принципово стосується і державного сприяння розвитку пріоритетних галузей народного господарства через податкові пільги банкам. Зауважимо, що наприклад, у Російській Федерації у 1990-х роках застосовувалась для комерційних банків пільга з податку на прибуток підприємств для доходів від кредитування підприємств сільського господарства. Згодом цю пільгу було скасовано, однак у цьому випадку важливо розібратись в причині скасування. Якщо певна податкова пільга скасована в конкретних умовах, це зовсім не означає, що вона не має права на існування в інших умовах. У численних доктринальних джерелах причина скасування тієї пільги однозначно пояснюється збитковістю на той час сільського господарства, неможливістю забезпечити повернення кредитів в умовах загального розвалу сільського господарства. Це призводило до того, що комерційні банки самі не вважали привабливим таке кредитування, навіть в умовах дії зазначеної вище податкової пільги. У підсумку держава скасувала пільгу як таку, що

не виконувала свого цільового призначення – сприяти розвитку сільського господарства [1, с. 70–71; 3, с. 79; 4, с. 44–45].

У сучасних вітчизняних умовах ми маємо зовсім іншу ситуацію привабливості сільського господарства через загальне зростання світових цін на продовольство, підвищення попиту у світі на нього. Немає сумніву в подальшому розширенні експорту з України товарів продовольчої групи. Немає й об'єктивних підстав вважати, що підприємства сільського господарства у сучасних умовах масово не повертатимуть банківських кредитів.

Тому, на нашу думку, у ПК доцільно встановити знижену ставку щодо оподаткування податком із прибутку підприємств доходів банків: з кредитування придбання громадянами першого житла (звичайно, з обмеженням вартості квадратного метра житла для боротьби з виникненням спекулятивних «бульбашок»); цільових кредитів сільськогосподарським підприємствам, на збільшення вироблення чітко визначеної продукції, якої бракує для забезпечення власних потреб населення країни та експорту.

Звісно, що у разі запровадження такої пільги для цих операцій слід буде визначити окремий облік доходів та витрат, який зараз встановлено, зокрема, для операцій банків з цінними паперами.

Одночасно доцільно вивести в окремий облік операції комерційних банків з іноземною валютою, встановивши для оподаткування доходів за ними, навпаки, підвищену відсоткову ставку.

Не треба звертати увагу на аргументи про складність розмежування, обліку тих чи тих доходів та витрат комерційного банку, адже досвід показує, що всі проблеми методологічного характеру вирішити можливо, якщо є відповідне бажання. Методологія оцінки власного прибутку від окремих операцій у комерційних банках давно існує.

Також заслуговує на додаткове вивчення російський досвід боротьби із завищенням відсоткових ставок за кредитами [5, с. 75]. Зокрема, є можливим оподаткування за підвищеною ставкою доходів від кредитних операцій при перевищенні реальної ставки за кредитом певної межі. Це сприятиме й корисному для держави перерозподілу кредитних потоків із кредитування торговельно-посередницьких операцій, у тому числі придбання населенням імпортних споживчих товарів, на кредитування реального сектора. Досвід передкризових часів свідчить про те, що банки, в умовах дешевих кредитних ресурсів, нерідко обирають політику безвідповідальної роздачі кредитів на споживання під астрономічні реальні відсоткові ставки, які, з урахуванням прихованих комісій, могли досягати 100 % річних. При цьому свідомо вважалося, що дохо-

ди від тих, хто сплатить платежі за кредитом, перевищать усі можливі втрати від списання чи дисконту при продажу кредитів, виданих тим, хто сплатити не зможе. На думку автора, оскільки вже зараз спостерігається процес здешевлення кредитних ресурсів, слід готуватись, у тому числі податковими методами, до боротьби з описаною вище соціально шкідливою кредитною політикою окремих банків.

Однак, встановлюючи пільги з податку на прибуток щодо окремих видів банківських операцій, слід бути обережним. Не завжди вони можливі. Оскільки наш державний бюджет дефіцитний, і, ймовірно, ще тривалий час залишатиметься таким, у держави може виникнути бажання, як колись у Росії, оподатковувати за пільговою ставкою доходи банків за операціями з державними цінними паперами. На нашу думку, такий шлях є небезпечним, адже призводить до вимивання кредитних ресурсів з реального сектора – в цьому ми згодні з відповідною критичною позицією щодо цієї пільги, висловленою В. В. Валюк [6, с. 39, 128]. Крім того, для погашення боргу за зазначеними цінними паперами потрібен профіцит за поточними бюджетними доходами та витратами, якого найближчим часом не передбачається.

Слід також враховувати, що певні комісійні доходи банки виконують від здійснення примусово покладених на них державою функцій, які самим банкам для задоволення власних комерційних потреб не потрібні. Мова йде про доходи від виконання функцій агента валютного контролю, податкового агента тощо.

Як вдало зауважила Т. В. Новіцька, інститут податкових агентів обумовлений потребою держави здійснювати поточний фінансовий контроль за діяльністю платників податків. Проте податкові органи не мають можливості оперативної і постійно контролювати фінансово-господарську діяльність платників податків чи зборів... обов'язки податкових агентів певній мірою похідні від цілей та завдань податкових органів, тому умовно їх можна вважати представниками податкових органів у відносинах із платниками податків [7, с. 165].

У доктрині порушено питання про характер цих доходів банку, особливості їх оподаткування [6, с. 70–71]. Наша точка зору полягає в недоцільності звільнення їх від оподаткування податком на прибуток підприємств. Для вирішення цього питання слід дослідити його економічну складову, тобто чи є ці операції прибутковими чи збитковими для банку, що наразі невідомо. Якщо (умовно) буде виявлено, що вони прибуткові, то незрозуміло, навіщо надавати пільгу; навпаки, держава тоді вправі вимагати зниження їхньої вартості, оскільки повноважна регулювати

ціни на платні послуги, що прямо чи опосередковано надаються від її імені. Якщо ж виявиться їхня збитковість, то це просто свідчитиме про те, що банки свідомо йдуть на цей збиток через те, що він перекривається доходами від інших їхніх операцій з відповідним клієнтом.

У цілому, слід прагнути до того, щоб діяльність банків із виконання зазначених публічних функцій була економічно нейтральною, тобто ані прибутковою, ані збитковою для банку.

Не можна не приділити уваги пільзі, передбаченій у п. 159.2.2 ПК – можливості для банків сформувати страховий резерв, що створюється за рахунок збільшення витрат, у розмірі 20 відсотків (тимчасово до 1 січня 2012 р. – 30 відсотків) від суми непогашеної основної суми боргу та нарахованих відсотків і комісій, а також суми наданих гарантій на останній робочий день звітного податкового періоду.

Як зазначено в доктрині, пільга за резервами – це форма державної підтримки стійкості банківської системи в умовах об'єктивності кредитних ризиків. Держава відмовляється від частини доходів, вважаючи, що банки зацікавлені в якості кредитного портфеля, а їхня професійна діяльність регулюється уповноваженим органом [1, с. 120–121].

Аналіз п. 159.2.2 ПК дає підстави стверджувати, що комерційні банки при прийнятті кодексу змогли пролобіювати повернення включення до розрахунку цього виду резерву заборгованості за кредитами нормальної якості («стандартної»), яка історично за вітчизняним законодавством спочатку включалась до розрахунку цього резерву, потім – ні. Цю новелу ПК навряд чи можна визнати слушною, оскільки обґрунтованої потреби у податковій пільзі, прив'язаній до якісного активу комерційного банку, немає. Якщо такий актив згодом стане менш якісним (вибуде з групи «стандартних»), то саме тоді на нього і слід дозволяти формувати резерв за рахунок валових витрат. Також є, на наш погляд, помилковим, дозвіл формувати резерв за заборгованістю клієнта за комісіями. Питання про правомірність утримання вітчизняними банками з клієнтів багатьох видів комісій виходить за межі цієї праці. На нашу думку, за тими комісіями, що стягуються банком добросовісно, відповідної дебіторської заборгованості, на яку слід формувати резерв, виникати взагалі не може. Проте не є таємницею вельми поширена вітчизняними банками практика стягнення комісій, у т. ч. прихованих, за послуги, які фактично не існують у природі, особливо при здійсненні кредитних операцій. Можливість формування за рахунок витрат резерву за заборгованістю за комісіями фактично потурає цій недобросовісній банківській практиці.

3. Податок на додану вартість

Регулювання ПДВ щодо банківських операцій ґрунтується (пп. 196.1 ПК) на загальному принципі (як і раніше) звільнення основного кола банківських операцій від обкладення цим податком.

Передусім, слід звернути увагу на те, що банки, намагаючись збільшити свої доходи від клієнта в процесі його кредитування, іноді намагаються стягувати окремі комісії за такі послуги, як «консультаційні», «експертні», «аналіз документів клієнта», «оформлення паспорта договору» тощо [1, с. 128–129, 136–139, 144]. Фактично це просто етапи внутрішнього технологічного процесу банку, вони не мають самостійного значення, і самі по собі клієнтові банку не потрібні, адже йому потрібні гроші. На нашу думку, оскільки жодних «послуг» тут насправді немає, то й окремі комісії за них взагалі стягуватися не повинні. Якщо банк усе ж їх стягує, користуючись, на жаль, нечітким визначенням у чинному законодавстві предмета «комісій», то тоді вони мають відокремлюватися від послуги з «надання кредиту» (останній термін має тлумачитися лише як фізична видача суми кредиту), і обкладається ПДВ.

За ПК об'єктом оподаткування ПДВ фактично є операції банку, які він вчиняє для власних потреб як суб'єкт господарювання (скажімо, придбання канцтоварів), або послуги нефінансового характеру (наприклад, надання в оренду депозитних скриньок).

Звичайно, неможливо обкладати ПДВ операції з надання чи повернення основної суми кредиту. Однак немає обґрунтованих підстав для звільнення від ПДВ багатьох інших операцій банків, що стосуються їхньої основної діяльності, наприклад розрахунково-касових, депозитарних тощо. Автором узагальнено аргументи щодо підстав звільнення основної маси банківських операцій від ПДВ, висловлені в працях Л. І. Гончаренко [1, с. 128–136], В. І. Петросової [5, с. 118], І. І. Бобкової [8, с. 61], В. О. Бикова [9, с. 89–94]. Ці автори стверджують, що основні операції комерційних банків не повинні обкладатися ПДВ, оскільки:

а) ця пільга доцільна для стимулювання розвитку комерційних банків.

На наш погляд, такі аргументи завжди мають ґрунтуватися або на моделях їх економічної ефективності (чого у цьому випадку немає), або на міркуваннях підвищення рівня соціальної справедливості в суспільстві (чого також немає). У протилежному випадку існувала б можливість необмеженого довільного надання будь-яких пільг одним особам за рахунок інших;

б) у рахунках-фактурах неможливо рознести зобов'язання за окремими угодами, більшість

банківських послуг не мають видатків, що специфічно належать до них, отже, їх неможливо калькулювати, зіставляти з витратами, а відповідно і з доданою вартістю. Базою для обрахунку доданої вартості є вартість товару (послуги) мінус матеріальні витрати, віднесені на витрати виробництва і обігу, що неприйнятне банківським послугам.

На нашу думку, такий аргумент також є необґрунтованим, оскільки базою для обрахунку ПДВ є не внутрішні калькуляції, а «зовнішній» обіг підприємства, в тому числі комерційного банку, з контрагентами. Це є податок, нарахований на фактичні суми придбаних та реалізованих товарів і послуг, методологічних проблем з чим немає;

в) у кредитних організаціях не створюється додана вартість.

З таким аргументом погодитися не можна, оскільки не можна зводити створення додаткової вартості лише до обігу промислових товарів. Ніхто ж не порушує питання звільнення від сплати ПДВ з вартості таких «обслуговуючих» послуг (у цьому плані аналогічних банківським), як, наприклад, внутрішні транспортні перевезення. Слід зазначити, що пільги з ПДВ мають і небанківські фінансові установи з основного виду їхньої діяльності. Отже, чи немає тут взагалі певного несправедливого субсидіювання

фінансового сектора за рахунок інших галузей економіки?

г) в основі ціноутворення в банках є не калькуляція собівартості, а інші фактори: кредитні, процентні ризики, валютні, жорстка конкуренція, кон'юнктура ринку, категорії клієнтів банку, їхня кредитна історія, облікова політика банку та ін.

Проте особливі способи формування вартості товару/послуги і специфічні бізнес-ризики притаманні будь-якому виду комерційної діяльності.

Тож обґрунтованих підстав для звільнення від ПДВ вартості основних банківських послуг, на нашу думку, немає.

Отже, положення нового Податкового кодексу України, які стосуються оподаткування комерційних банків, потребують істотного доопрацювання, яке слід розпочати з визначення того, які завдання держава ставить перед банківським сектором на цьому етапі розвитку суспільства. Вирішення відповідних завдань, які є актуальними на погляд автора, потребуватиме встановлення різної ставки податку на прибуток підприємств комерційних банків за різними операціями, залежно від їх суспільної корисності, а також часткового скасування наданих комерційним банкам несправедливих і необґрунтованих пільг з податку на додану вартість.

1. Гончаренко Л. И. Методология налогообложения и налогового администрирования коммерческих банков России : автореф. дисс. на соискание науч. степени докт. экон. наук / Л. И. Гончаренко. – М., 2009. – 472 с.
2. Магомедов В. Н. Налоговое регулирование деятельности коммерческих банков : автореф. дисс. на соискание науч. степени докт. экон. наук / В. Н. Магомедов. – Махачкала, 2007. – 160 с.
3. Бутыльков М. Л. Влияние налогообложения на деятельность коммерческих банков : автореф. дисс. на соискание науч. степени докт. экон. наук / М. Л. Бутыльков. – М., 2001. – 207 с.
4. Борисов О. И. Влияние налогообложения на финансовые потоки банка : автореф. дисс. на соискание науч. степени докт. экон. наук / О. И. Борисов. – М., 2005. – 202 с.
5. Петросова В. С. Эволюция системы налогообложения коммерческих банков: автореф. дисс. на соискание науч. степени докт. экон. наук / В. С. Петросова. – Ростов-на-Дону, 2004. – 150 с.
6. Валюк В. В. Особенности налогообложения прибыли коммерческого банка : автореф. дисс. на соискание науч. степени докт. экон. наук / В. В. Валюк. – М., 2005. – 154 с.
7. Новицкая Т. В. Специальная правосубъектность банков в налоговых правоотношениях : автореф. дисс. на соискание науч. степени докт. юрид. наук / Т. В. Новицкая. – М., 2004. – 216 с.
8. Бобкова И. Н. Развитие налогообложения российских коммерческих банков: автореф. дисс. на соискание науч. степени докт. экон. наук / И. Н. Бобкова. – Иркутск, 2005. – 178 с.
9. Быков В. А. Налогообложение коммерческих банков в Российской Федерации и пути его совершенствования : автореф. дисс. на соискание науч. степени докт. экон. наук / В. А. Быков. – М., 2002. – 167 с.

K. Molodyko

TAX PREFERENCES AS A MECHANISM OF STATE INFLUENCE TO DEVELOPMENT OF THE COMMERCIAL BANKS

The article's topic is the analysis of provisions of new Tax Code of Ukraine concern the taxation of banking activity. The authors proposes the amendments to the Code necessary for development of the Ukrainian commercial banks based on the principle of priority of general public interest.

Keywords: commercial banks, tax preference, corporate tax on profits, value-added tax, public interest.